

Каховська О.В.

УДК 338.24:353.9

КОНЦЕПТ МЕТРОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСАХ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЯКОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вступ. В Україні вже впродовж двадцяти років здійснюються ринково трансформаційні перетворення в руслі визнання людини найвищою цінністю і створення підвалин реалізації державою свого природного соціального призначення. Перехід в систему координат, в якій соціальні цінності мали перебрати на себе регулятивну функцію, не являв собою односпрямовану колію, а вимагав одночасних дій держави і руху суспільства у напрямках часто не співпадаючих з цією метою безпосередньо. Йдеться передусім про процеси державотворення, формування власної економічної системи, створення підвалин до активізації продуктивної діяльності тощо. Цей шлях характеризується як здобутками, так і певними втратами. Це закономірно. Так склалося, що здобутки постають вочевидь в економічній сфері і пов'язуються зі створенням ринкових інститутів. Щодо соціальної реорганізації суспільства, то вона сприймається не тільки у якості нереалізованої претензії, а і як певний відступ від соціальних здобутків радянської доби.

Не можна сказати, що питання соціальної динаміки були випущені з поля зору економічної науки та практики управління і є новими для країни. Ця проблема весь час посідала чільне місце в науковій думці. Досить широкий спектр питань цієї проблеми висвітлено у наукових працях О. Амоші, В. Беседіна, А. Гальчинського, З. Галушки, В. Гейця, М. Герасимчука, А. Гриценко, В. Гришкіна, В. Голікова, Н. Деевої, С. Дорогунцова, М. Долішнього, Ю. Зайцева, Т. Заяць, Б. Кваснюка, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Лукінова, С. Мочерного, О. Новікової, В. Онікієнко, Ю. Пахомова, Д. Полозенко, Л. Тимошенко та багатьох ін. Наукові здобутки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених віднаходять практичне втілення на національних теренах. В Україні розгорнута широка та різноманітна практика пошуку, апробації й впровадження інструментів встановлення й моніторингу рівня розвитку в цілому і в розрізі регіонів.

Разом з тим, незважаючи на наявність вагомої теоретичної спадщини і певної практики її впровадження, реалії соціального переформатування вказують на прояв деструкцій, які залишаються поза увагою діючої інструментальної бази системи управління. При достатньому порозумінні міри присутності держави і регуляторних дій в ринковій економіці соціального спрямування впродовж 1992 – 2011 рр. в процесі реформування національної економіки посилилася соціально-економічна диференціація регіонів і населення в них в різноманітному спектрі питань. Закономірно постає питання щодо порозуміння сутності змін соціального характеру, що набувають реалій при втручанні державного і регіонального менеджменту.

Здавалось би терміни «соціальність», «соціальна» чи то «соціальний» не потребують пояснення в силу своєї вживаності не тільки у науковій діяльності, а й у звичайній практиці. Може тому ця категорія не дістала спеціальної капітальної наукової розробки, але в межах тематики соціалізаційного характеру їй присвячено достатньо матеріалу в працях Ю. Зайцева [1, с. 28 – 30, 43 – 45], В.Гришкіна [2, с. 8 – 59], Н. Деевої [3, с. 8 – 68], З. Галушки [4, с. 205 – 228] та ін.

З переходом у ХХІ ст. все виразніше постає проблема виконання державою свого соціального призначення через нестачу фінансових ресурсів навіть для підтримання мінімальних соціальних стандартів. При цьому сама обмеженість в ресурсах держави щодо виконання соціальної функції пов'язується з досить різними сферами і об'єктами, а саме утриманням соціальної інфраструктури, доходами, пільгами, соціальними допомогамі і т. ін. Між тим соціальні цілі мають розглядатися не через призму економічних спроможностей держави, скільки через адекватність соціальної політики динамічним аспектам розвитку обраної моделі. Постає питання про неадекватне відтворення в конструкції моделей сталого розвитку країни й регіонів змісту соціальної складової і потребу її переосмислення в умовах трансринкової економіки.

Формулювання мети статті та завдань. Питання відновлення і нарощування основних показників соціального розвитку в країні, ставлять вимогу більш прискіпливого звернення до сутнісного визначення категорії «соціальність» в ринковій економіці і її вимірюваності як основи результативного управління соціально-економічною динамікою.

Метою статті є конструктивний синтез наукових поглядів на зміст соціальності у розвитку та прагнення щодо його втілення в проблемах її метрології в контексті зростаючої багатоаспектності суспільних проблем по забезпеченню цивілізаційних основ життя населення. Згідно з метою дослідження в статті поставлено й вирішено такі завдання:

- систематизація підходів й уточнення категорії «соціальність» у глибокому зв'язку із процесами її просторово-часових змін;
- формування правильного уявлення про вимірювання соціальності і порозуміння тих її сторін, які використовуються в науково-практичній діяльності для аналізу міри просування в соціальних позиціях населення і розробки програм його нарощування;
- дослідження процесу формування і змін ряду макроекономічних і соціальних показників-індикаторів.

Виклад основного матеріалу. Різні течії в особі тих чи інших вчених розставляли досить неоднозначні акценти у питанні визначення змісту та природи «соціального». Пояснень появи множини тлумачень може бути декілька, але всі їх можна звести, перш за все, до факту зіткнення уже на тому первісному етапі з достатньо ємною масою розробок, які виходили за межі однієї галузі науки чи то різноманітним ракурсам розгляду цієї категорії в рамках конкретної науки.

Якщо априорі виходити з того, що термін «соціальний» за природою пов'язаний «...з життям і відносинами людей в суспільстві...» [5, с. 476] чи то «...породжений умовами суспільного життя...» [6, с. 1360], то слід при розкритті його змісту орієнтуватися на ті дослідження і розробки, які пов'язані зі співробітництвом людей в цілях зняття протиріч між наявними у них благами і необхідними для підтримання життєдіяльності тобто задоволення потреб, їх працею безпосередньо на себе і інших людей в силу співпраці, а також на суспільство в цілому як результату поєднання продуктивних зусиль.

Базові методологічні принципи щодо природи «соціального», зокрема ті, що стосуються об'єктивування робітником своїх задумок щодо задоволення власних потреб і перетворення нормального опредмечування у деструктивне відчуження, приховані у використанні К.Марксом двох його позначень, а саме *gesellschaftlich* (суспільний) і *sociales* (стосунки людей у суспільстві). При цьому першому надавалася ним перевага, коли мова йшла про суспільство загалом тобто про взаємодію таких його сторін як економічна, політична, ідеологічна тощо. У разі дослідження природи відносин людей між собою, факторів та умов їх життєдіяльності, власного становища і ролі в суспільстві і ставлення до суспільства загалом зживалося поняття «соціальне». Ця по суті ключова інтерпретація дихотомічності поглядів класика політичної економії з позицій сьогодення і ставить питання забезпечення системної єдності індивідуального і суспільного через порозуміння людини як носія певних суспільних функцій і ролей, яка має пристосовуватися до пануючих інститутів, адаптуватися до суспільного середовища і інтегруватися до його цінностей.

Наукові дослідження в області визначення соціального, які мали місце в подальшому урешті-решт проходили у колі ознакової конкретизації питання і на тому ж фоні, що і в К.Маркса, але в площині певної поміркованості з уникненням чи то послабленням мотивів антагонізму.

Реально досягнення «соціальності» і постійність та надійність її відтворення пов'язується з конкретною формою здійснення державності в житті того чи іншого народу. Саме у зв'язку з потенціями держави щодо забезпечення «соціальності» та повноти врахування інтересів різних соціальних груп виокремлюються їх устрої і властиві їм механізми соціалізації.

Відомо, що сучасний суспільно-економічний лад більшості розвинених країн світу ідентифікується з соціально орієнтованою ринковою економікою. Кожна з країн, що приводить активну і конструктивну соціалізацію економіки, вирізняється складом і структурою компонентів, забезпечуючих соціальність, проводить соціальну політику за власною схемою і можливих в країні межах. Це зрозуміло оскільки у кожній з країн навіть з порівняно високим рівнем розвитку концентрується тільки властивий їм набір проблем, які можна і слід вирішити на базі соціальності.

Виходячи з цієї надзвичайно значущої методологічної позиції, ми здійснили спробу формалізувати й оконтурити уявлення щодо «соціальності» в ринковому просторі. На наш погляд, ця категорія постає у формулі такого змісту: соціальність – це гетерогенні відносини між індивідами або владою, бізнесом й домогосподарствами, складені закономірно й пов'язані з умовами і засобами розширеного відтворення і, потребує інтегрального поєднання їх протирічних інтересів в діючому правовому полі через механізми зменшення або усунення деструктивних відмінностей у доходах за результатами діяльного спілкування. За визначенням фахівців у короткостроковому періоді суперечність у доходах «... практично не розв'язується, оскільки витрати із забезпечення справедливого розподілу доходів аж ніяк не мотивують підприємців до отримання високих легальних прибутків» [7, с. 4]. А в теорії монетаризму взагалі виокремлена теза, за якою нерівність у розподілі доходів є необхідною передумовою високих темпів зростання [8, с. 151]. Може у довгостроковому періоді не буде підстав до її спростування, але на відміну від розвинених країн національна економіка не відчуває розширення масштабів інвестування від зростання нерівності за доходами. При цьому треба акцентувати увагу на тому, що нерівність за доходами генерує макроекономічну нестабільність в державі через зростаючі бюджетні витрати не забезпечені доходами на здійснення соціальних трансфертів, підвищує економічні ризики, провокує соціальне напруження та значно погіршує ситуацію з інвестиційною привабливістю.

Логічно припустити, що для недопущення деструктивної нерівності не слід виходити за рамки її критично-порогових значень. За результатами досліджень деяких фахівців розрив між доходами 10% найбільш багатих прошарків населення і 10% найбільш бідних не може перевищувати 8 разів [9, с. 413], а за ствердженням інших 10 разів [10, с. 241].

Відомо, що небажані явища та процеси до певної міри обмежує, звужує і навіть ліквідує у разі потреб система регулювання їх змін. Будь-яке регулювання забезпечується й підтримується інформаційно або сукупністю даних, які відтворюють управлінську ситуацію і уразі впливу на них забезпечують переведення системи в інший більш сприятливий стан. Якщо вести мову про економічну нерівність і диференціацію суспільства, то їх поширення визначаються майновим станом та відмінностями в споживанні, які в свою чергу залежать від диференціації доходів. Дохідна диференціація населення постає у якості його розподілу за рівнем середньодушових грошових доходів (витрат). Оскільки діагностика диференціації населення як за рівнем доходів, так і витрат здійснюється з використанням одних і тих же методичних прийомів ми обмежилися в рамках статті презентацією перших. Можна очікувати заперечення на предмет схильності населення до заниження доходів, але рівень середньодушових витрат домогосподарств не носить за статистичними даними стійкого перевищення доходів [11, с. 404, 407]. За діючими методичними рекомендаціями диференціація доходів населення оцінюється за допомогою коефіцієнтів диференціації доходів, до яких відносять коефіцієнт фондів, децильний коефіцієнт диференціації доходів, коефіцієнти концентрації доходів та показники структури розподілу доходу [12, с. 112, 113; 13, с. 203, 204; 14, с. 64, 65; 15, с. 418 – 420].

В дослідженні форм і стану нерівності в Україні можна виділити два періоди. Перший пов'язаний з реформуванням економіки, яке об'єктивно супроводжувалося глибокою економічною кризою, безробіттям та різким зниженням рівня життя населення. Щоби виключити заперечення щодо формування нерівності в доходах населення під впливом об'єктивного спаду виробництва, нами для детального дослідження було обрано другий період, а саме часовий проміжок, характерний для національної економіки як фаза економічного зростання.

За нашими розрахунками децильний коефіцієнт фондів, вимірюваний через співвідношення сумарних доходів населення у першому та останньому децилях, за абсолютними значеннями по домогосподарствам в цілому впродовж 2001-2009 рр. зменшився з 9,8 до 6,1 або на 38 %. Подібна тенденція мала місце і по домогосподарствам за їх територіальним розташуванням. Децильний коефіцієнт фондів по домогосподарствам в сільській місцевості зменшився з 9,7 до 5,2. За станом на початок 2010 р. децильний коефіцієнт фондів по міським домогосподарствам склав 6 і був меншим від його значення у 2001 р. у 1,4 рази. В цілому за прийнятим підходом ситуація з нерівністю нібито не виходить за рамки прийнятних меж і, більш того, розрив між крайніми децилями дохідних груп населення зменшується.

Між тим життєві реалії суттєво різняться від статистичних. В Україні за двадцять років трансформаційних перетворень так і не створено реальних можливостей забезпечення населенню гідного рівня життя. Основним джерелом грошових доходів домогосподарств була і залишається заробітна плата. Проте її частка в структурі доходів порівняно з часом перебування в Радянському Союзі суттєво зменшилася. За станом на кінець 2010 р. номінальна середньомісячна заробітна плата найманих працівників за абсолютним значенням складала тільки 96,0 % від рівня 1990 р. При цьому ціни на споживчі товари зросли у 9,5 разів [11, с. 72; 16, с. 75]. Як наслідок в суспільстві набули поширення різного роду обмеження для значної частини населення і, зокрема, рівень споживання продуктів харчування з розрахунку на особу склав 754,8 кг на рік, що було меншим від його значення у 1990 р. на 186,3 кг і від медичної норми на 213,4 кг [11, с. 413; 17, с. 409; 18, с. 475]. З переходом від абстрактного до конкретного знову ж таки зіштовхуємося з віддзеркаленням наслідків доходної нерівності. Саме населення, яке складало перший дециль, споживало порівняно з високодоходним децилем у 2,9 рази менше м'яса і м'ясопродуктів, у 2,5 рази менше молока і молочних продуктів, у 2,4 рази менше риби і рибопродуктів, у 4,0 рази менше фруктів, ягід, горіхів, винограду [11, с. 414, 415]. Такий стан відтворюється на хворобливості і, природно, на активності та продуктивності робочої сили, значну частку якої формують нижні децилі населення. Можна орієнтуватися на іншу аргументацію, але однозначно знову прийдемо до висновку, що навіть консервація, не говорячи вже про посилення розбіжності за доходами населення не сприяє зростанню економіки через відторгнення значної частки суспільства від можливостей ведення традиційного для людини способу життя.

Вихід з ситуації, що склалася вимагає надання регуляторним діям упереджуючого характеру щодо деструктивної нерівності. На наш погляд, контури негараздів окреслюються у загальній постановці цілі і відсутності зв'язку заходів такого змісту з реальними джерелами генерації економічного зростання і соціального піднесення. Стає очевидним факт того, що соціально-економічний механізм, який реалізується для вирішення проблеми нерівності, не може використовуватися в подальшому оскільки неминуче послабить і без того нестійку соціальну стабільність.

Сьогодні діяльність управлінських структур по розробці і реалізації проектів забезпечення соціальності у суспільстві, масштаби якої зовсім незначні, не забезпечені суто управлінською інформацією. У тих формах, в яких вона існує, не завжди зручно її застосувати для формування, реалізації і відслідковування повноти впровадження управлінських рішень. Природною реакцією осіб, які приймають рішення, щодо адекватності відповіді на виклики суспільного життя є пошук шляхів і форм звуження амплітуди коливань характеристик соціальності. Їх визначення та правильність формулювання управлінських дій за ними знову ж таки пов'язуються з об'єктивністю інформації щодо усіх процесів, які можуть привести до змін соціальності як в бажаному, так і неприйнятному напрямках. При цьому управлінська ситуація як складна субстанція розвивається настільки динамічно, що невміння чи то неможливість розглянути її через призму не наявної, а об'єктивної інформації з врахуванням вектору і наслідків розвитку, вихолощує силу управлінського впливу й заганяє його у тупик.

Відповідь на питання щодо реального стану з розшаруванням населення за грошовими доходами може надати встановлення реального середньодушового доходу у вищій децильній групі. Тільки такий підхід може бути визнаним методологічним ресурсом органічного дотримання вимог щодо порівнянності середньодушових грошових доходів децильних груп домогосподарств, оскільки статистичні щорічники презентують відкритий десятий дециль як прошарок з доходами вище середнього. За нашими розрахунками у 2000 р. середньодушові грошові витрати нижчої децильної групи склали тільки 60 грн. тоді як вищої – 37 649 грн., що надає підстави констатувати факт нерівності у 627,5 разів [16, с. 433]. Такі ж розрахунки за статистикою 2009 р. надали підстави до фіксації середньодушового загального доходу домогосподарств нижнього децилю на рівні 390 грн., а у верхньому – 229 468 грн., що презентує нерівність у 588, 4 разів [11, с. 402]. Виходить, що система управління в своїх регуляторних діях щодо зменшення діапазону нерівності за доходами керується даними у сотні разів меншими від реально складених. Як наслідок управлінські рішення стають неадекватними вже на момент їх прийняття. Природно, що урешті-решт неадекватні управлінські впливи з часом ще більш ускладнюють проблему деструктивної нерівності, доповнюючи об'єктивні труднощі суб'єктивними. А мова йде не про прості речі. Нерівність за доходами є джерелом і

наслідком інших видів і проявів нерівності. Чим більшим стає розрив між рівнем життя крайніх децилів населення від некомпетентних та несвоєчасно прийнятих управлінських рішень тим більшою стає загроза втрати керованості соціалізаційними процесами взагалі.

Висновки. Постає питання щодо можливостей упорядкування розпорядчо-організаційних, регуляторних і інших функцій держави в контексті виконання нею соціальних зобов'язань. Практика господарювання і реальні дії управлінських структур за різними векторами підтверджують наявність такої можливості за умови попередньої сконцентрованості зусиль в області удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності. Реалізація цієї вимоги складає зміст технології прориву тобто просування вперед у зменшенні діапазону нерівності у доходах за рахунок іновування методології оцінки й відслідковування соціальності. Мова йде про встановлення загальних чи то уніфікованих певними способами показників, адекватно характеризуючих процеси змін вектора соціальності, розробку і застосування ідентичних методів, процедур фіксації показників і операцій аналізу чинників впливу, а також створення організаційно-методичних умов для оперативного втручання у разі необхідності проведення корегуючих дій по проходженню соціальних перетворень. Мається на увазі просування у напрямку створення цілісної теоретичної і методологічної концепції освоєння простору соціальності на основі розробки і використання технології управління по інтегральному соціальному результату.

Джерела та література:

1. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика : монографія / Ю. К. Зайцев. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.
2. Гришкін О. В. Соціалізація економіки України : теорія, методологія, перспективи : монографія / О. В. Гришкін. – Д. : Пороги, 2005. – 498 с.
3. Деева Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці : теорія, методологія, перспективи : монографія / Н. М. Деева. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2006. – 444 с.
4. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : монографія / З. І. Галушка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 408 с.
5. Словарь иностранных слов. – 7-е изд., перераб. – М. : Русский язык, 1980. – 622 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : з дод. і допов. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Лібанова Е. М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2 (14). – С. 3-15.
8. Годаро М. П. Экономическое развитие / М. П. Годаро. – М., 1997.
9. Національна економіка : підруч. / за ред. П. В. Круша. – К. : Каравела; Піча Ю.В., 2008. – 416 с.
10. Гусаров Ю. В. Управление : динамика неравновесности / Ю. В. Гусаров. – М. : Экономика, 2003. – 382 с.
11. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г.Осауленка; Держ. служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.
12. Жеребин В. М. Уровень жизни населения : монография / В. М. Жеребин, А. Н. Романов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.
13. Удотова Л. Ф. Соціальна статистика : підруч. / Л. Ф. Удотова. – К. : КНЕУ, 2002. – 376 с.
14. Политика доходов и качество жизни населения : учеб. пособ. / под ред. Н. А. Горелова. – СПб. : Питер, 2003. – 653 с.
15. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. / відп. за вип. І. І.Осіпова; Держкомстат України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Ч. І. – 434 с.
16. Статистичний щорічник України за 2000 рік / за ред. О. Г. Осауленка; Держкомстат України. – К. : Техніка, 2001. – 598 с.
17. Статистичний щорічник України за 1995 рік / відп. за вип. В. В. Самченко; М-во статистики України. – К. : Техніка, 1996. – 576 с.
18. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / за ред. В. М. Гейця; Ін-т екон. прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 500 с.